

SCHMITT JENŐ HENRIKRŐL

BORI IMRE

Általában meg szokták kerülni, holott meg nem kerülhető Schmitt Jenő Henrik neve, amikor a századforduló magyar szellemi mozgalmainak történetéről esik szó. Igaz, egy Szabó Ervin, Lukács György és egy Fülep Lajos nevének ragyogása mögött van csak az övé, aki valójában még egy előző kor gyermeke, nem pedig azé, amely tulajdonképpen az 1900-as évek végével kezdődött. A mi filozófusunk delelője pontosan a századforduló időszaka — körülbelül tíz esztendő a XIX. századból és tíz a XX.-ből. Sándor Pál könyvében (*A magyar filozófia története* I—II., Bp., 1973) Medveczky Frigyessel, Palágyi Menyhérttel és Mannheim Károllyal együtt találjuk az ő munkásságának a méltatását is a Két állam filozófusai című fejezetben. A jelzett korszak sokoldalú elemzése azonban nyilván megmutatja majd azokat a szálakat is, amelyekkel ez a Zomborból Pestre és Berlinbe került filozófus a legkülönbözőbb, nemegyszer ellentmondásos jelenségekhez kötődött.

Mostanában Szabó Ervin levelezésének első kötete (Bp., 1977) hozta szemünk elé Schmitt Jenő Henrik nevét. A 21 éves Szabó Ervin Kropotkin számára kérte a magyar „anarchista” munkáit, köztük az *Allam nélkül* című folyóiratának a számait. A fiatal szociáldemokrata Szabó Ervin természetesen bírálja Schmittet, akinek különben a lehető legrosszabb véleménye van a szociáldemokráciáról, és azokat, akik „különösen Magyarországon a szociáldemokrácia ügyét képviselik”, becstelien „farizeus-demagóg klikknek” nevezi. Szabó Ervin természetesen megmaradt a szociáldemokrácia pozícióin, a levelezés-kötetben közölt három Schmitt-levél azonban mutatja, hogy írójuk meg szerette volna nyerni Szabó Ervint a maga eszméinek. Írja is: „Gyakorlati tekintetben igen közel állok Tolsztoj Leóhoz, csakhogy T. L. világnézete őskeresztény, az egyéniséget az istenség vagy mindenség részének tekinti csupán, míg én az egyéniség isteni fenségének és mindenségének (az individualitás universalitásának) a tanát hirdetem, és nem alázatosságban és bűnbánatban, hanem az öntudat ébresztésében látom az üdvet...” Ennek a Zomborban keltezett levélnek (1898. július 5.) a végén ott a meg-

jegyzés is: „Kívánságára nagyon szívesen felelek kérdéseire világnézetemet illetőleg.”

Nem is vállalja a szociáldemokrata „pozíciókat” Schmitt. Ő Várkonyi Istvánnal társul a magyarországi szociáldemokráciával szembeni oppozíció frontján, akit Krúdy Gyula például „Dózsa György unokájának” nevez az *Őszi utazás a vörös postakocsin* című regényében. Ilyen módon lesz a magyar földmunkásmozgalom Várkonyi István vezette szárnyának „ideológusa”. Együtt ülnek a vádlottak padján 1908 novemberében a filozófusnak a *Földművelő* című lapban megjelent egyik cikke miatt. Nem lehet mellékes a hazai földmunkásmozgalom kutatói számára sem ez a tény, hiszen Brindza Károly nagy gyűjteménye (*Forradalmi munkásmozgalom a topolyai járásban* I—II., Topolya, 1977) éppen azt dokumentálja, hogy Várkonyi Istvánnak sok híve volt Bácskában, lapjának, a *Földművelőnek*, sok olvasója, egész táborra, különösen Horgoson, Adán, Becsén, Szenttamáson és Feketicsen. Ezért tarthatta Várkonyi mozgalma kongresszusait (a „munkálkodó nép valódi országgyűléseit”) egyszer Szenttamáson, egyszer pedig Feketicsen. Brindza Károly ugyan megállapítja, hogy Schmitt Jenő Henriknek a *Földművelőben* megjelent cikkei „irodalmilag kidolgozottak, de a földmunkásság égető problémáinak megoldása szempontjából nem bírtak különösebb jelentőséggel”, ezeknek az írásoknak a hatását valójában máig sem mérlegelte a kutatás. Mert ha a földmunkásmozgalom egészére talán nem, a lap paraszt olvasóira mindenképpen hathattak. Nem szabad ugyanis megfeledkezni Veres Péter *Falusi krónikájának* arról a megjegyzéséről sem, amelyre az Ungváron élő Váradi-Sternberg János hivatkozik Tolsztoj és Magyarország című tanulmányában (*Utak és találkozások*, Uzsorod, 1971): „Ki tudott volna ennek a szép igazságnak ellentállni azok között a szomjas lelkű emberek között, akik úgy keresték az egyetlen igazságot, mint az őskeresztények? Már a tagadás útján jártak, már nem hittek az egyházi, se világi törvényekben... nem hittek a jogban, nem hittek a tulajdonban; és Schmitt Jenő útmutatása nyomán elérkeztek Tolsztojhoz...” Ezért írhatta Kepes Ferenc, Schmitt életművéről szóló könyvében (*Schmitt Jenő Henrik élete és tanítása*, Bp., 1918) a következőket: „Érdekes, hogy évtizedek múlva, a már rég idegenbe vetődött író még mindig kapott ákombákomos leveleket az alföld egyszerű népétől, — az öregektől, kik nem feledehték őt. Ezekben az írásokban szüntelenül kérik, hogy térjen vissza közéjük, hozzon vigaszt, mert igen egyedül állnak és csak benne bíznak. Az agg író mindig megindultan szólt ezekről a levelekről...”

Filozófusunk Tolsztoj eszméinek önkéntes magyarországi képviselőjét látta el, és folyóírataiban rendszeresen közölte a neki címzett Tolsztoj-leveleket. Ugyanakkor Oroszországba a magyarországi nazarénusokról küldte információit, mert Tolsztoj éppen ennek a szektának a „vallásában” ismerte fel a maga tanításaival rokon vonásokat. Hadd jegyezzük meg, hogy Brindza Károly tájékoztatása szerint az első gyülekezet az

1848-as időkben Pacséron alakult meg, s hogy 1888-ban Becskereken jelent meg Szeberényi Zsigmond *Nazarénusok* című könyve! A „szent destrukció” gondolata (így találtuk Kovács Imre *Néma forradalom* című könyvében), amely a nazarénusok szektájában is megfogalmazódott, sok érintkezési pontot mutatott Tolsztoj evangéliumi tanításával éppen úgy, mint Schmittnek a gnóziról vallott nézeteivel. A társadalmi változások igényét melengető emberek azonban nyilván nem is annyira azt vették ezekből a tanításokból, amire azok igent mondtak, hanem amit tagadni segítettek: elsősorban az „erőszakos” államot, a társadalmi egyenlőtlenséget, az „államvallásokká” vált tételes vallásokat. Schmitt Jenő Henriknél az anarchizmus egyik sajátos formájává alakultak az ilyen nézetek, még ha az „erőszaknélküliség”, amelyet hirdetett, látszólag éppen annak tagadása, ami az anarchizmus lényegét képezte a századforduló idején. Következik az ilyen elgondolásokból, hogy Schmitt Jenő Henrik tanításai amikor tudatosították a társadalmi rend tagadásának a szükségességét, le is szerelték az osztályharcba indulókat, és egy passzív rezisztenciát hirdettek — amit a maga módján Gandhi vitt tökélyre Indiában.

Érzelmi tehát Schmitt Jenő Henrik „idealista anarchizmusa”. Nem is csoda, hogy az anarchisták magyarországi vezére, Battyányi Ervin, végül is Angliába emigrál, hiszen a magyar anarchizmus legfeljebb csak a „gondolat-bombákig” jutott el, és lényegében azt a képet mutatta, amit Krúdy Gyula rajzolt róla *A vörös postakocsi* című regényének Bonifác Béláról szóló részleteiben. Jókai Mór ugyan már 1880—1881-ben regényt írt a parlament felrobbantásának a tervéről az *Asszonyt kísér* — *Istent kísért* című regényében, de az olyan anarchista gesztust, mint amilyen Tisza István meggyilkolása volt 1918-ban, nem anarchisták követték el. A társadalmi cselekvés problematikus voltának tudata szabta meg tehát a magyar anarchisták, Tolsztoj-követők, buddhisták álmát az emberiség jövőjéről és a maguk boldogulásáról. Különösképpen, hogy ezek a felfogások össze is fonódtak egymással, és a Schmitt hirdette elvnek, az „individualitás universalitásának” az elsőbbségére helyezték a hangsúlyt. A hangadók mindenekelőtt a Tolsztoj-hívők voltak, akik Magyarországon Schmitt Jenő Henrik köré csoportosultak. Schmitt szerint Tolsztoj kimutatja — miként a nagy orosz író a *Kiáltvány az emberiséghez* című műve bevezetőjében írta 1904-ben —, hogy „úgy az erőszakos forradalmárok törekvései, valamint az alkotmányos úton a társadalom alapos átalakulását reménylő politikuskok törekvése meddő, ha az általános világnézet alapjai meg nem változtak az emberiség tudatában”. S így folytatja: „Az elöttünk álló kis mű is hatalmas, világos szózáttal hirdeti, hogy a társadalmi nyomor és a szolgaság alapokba nem a külső intézményekben, hanem azokban a bilincsekben rejlik, melyek az emberek lelkeiket leláncolják...” Ezek azok a kérdések, amelyek 1919-ben időszerűsödnek, s válnak Kassák Lajos szemében éppen

úgy problémává, mint Sinkó Ervinnél, ezek a nézetek húzzák meg a frontvonalakat is a harcos forradalmárok és az individuális életmegoldás hívei között. A forradalmasított és fellázított vagy a forradalmasult és fellázadt ember eszményének a kérdései ezek, a század fordulójának idején Tolsztoj és Schmitt Jenő Henrik megfogalmazta alakjában.

Nemcsak nazarénusokat vagy a holtpontra jutott, életük egzisztenciális kérdéseiben zsákutcába jutott szegényembereket ragadták meg az ilyen s a Schmittéhez hasonló tanítások, hanem a művészelkeket is. A két festőművész, a nazarénus Szoldatits Ferenc és a buddhista Mednyánszky László, éppen úgy az ilyen „lelki” igényt fejezik ki, mint a gödöllői festőiskola tagjai. Schmitt Jenő Henriket akár a magyar szecesszió filozófusának is nevezhetnénk, ha az ő Tolsztoj-interpretációinak és gnoszticizmusának a művészi gondolkodással való kapcsolatairól mélyebre hatoló elemzésekkel bírnánk. A zombori Juhász Árpád, a festőművész, a gödöllői művészkör tagja. Ő is azok közé tartozik, akik az angol preraffaeliták utópiáját Tolsztoj nézeteivel ötvözték, Nagy Sándor vezetésével és Schmitt Jenő Henrik szellemi patronálásával. A *Schmitt Jenő Henrik három előadása* című kiadványt (Bp., 1911), amelyben egy Tolsztojról, Nietzsche-ről és Ibsen-ről szóló szöveg olvasható, a gödöllői iskola két vezéregyéniségének, Nagy Sándornak és Körösfői Kriesch Aladárnak a rajzai díszítik. Az ilyen törekvések bizonyítják azt, hogy Lukács Györgynek a lelki szegénységről írott dialógusa sem elszigetelt jelenség: a „jószág kegyelme” problematika érintkezik emezek viselkedészetikái nézeteivel is.

Mert az etika Schmitt Jenő Henrik (és Tolsztoj) interpretációjában kap különös nyomatékot éppen a művészettel kapcsolatban is, hiszen filozófusunk halála után akkor még lelkes híve, Migray József (aki később a nyilas mozgalommal kezdett kacérkodni), *Művészet — etikai élet — szerelem* címmel adta ki mestere szövegeit. Ő hódította meg Nietzsche tanításait másodszer is hívei számára, mondván, hogy „a jövő emberének egyik nagy prófétája, Nietzsche, azt jövendölte, hogy majdan a bosszúállás és megtorlás bele fog fúlni a nagy szeretet tengerébe, ahol nem megtorlásról lesz többé szó, hanem ahol a szeretet szent világságának csak egyetlen hivatása van: önmagát ébreszteni a szellemben”.

Köze volt-e, ismerte-e a fiatal Sinkó Ervin Schmitt Jenő Henrik tanításait, Tolsztoj- és Nietzsche-értelmezéseit? Az lenne a csoda, ha nem ismerte volna a Szabadkán lelki „inaséveit” töltő fiatalember, különösképpen, hogy szinte a Schmitt eszméi szülőföldjéről indult ő is, s még az 1910-es években is ott működött Pataj Sándor, s adta ki az Igazság Könyvtára füzetait és jelentette meg *Az élet tudománya* című könyvét (Újverbász, 1915), amelyet Schmitt Jenő Henrik vezetett be. S ha közvetlen forrásait nem is ismerte, a magyar szellemi élet levegőjében ott voltak akkoriban még Schmitt és bálványai (Tolsztoj, Nietzsche) eszméi, ennél fogva egy fiatal és fogékony léleknek, amilyen a tizenéves Sinkó

Ervin volt, nem kellett sok biztatás, hogy etikai „mérgeit” is magába szívja. Mert — leegyszerűsítve — nem lehet-e Lukács Györgyék oly híressé vált lelki kollokviumait is a tízes évek második felében az ilyen természetű inspirációk elmélyült és magas szintű realizációinak, módszeres megvalósításának tartanunk? Maguknak az „eszméknek” akkor már több évtizedes múltja volt Magyarországon is.

Sinkó Ervin „etikájának” előzményei és lehetséges forrásai sejlenek fel tehát, hogyha Schmitt Jenő Henrik gondolatvilágában vagy a vele rokon jelenségek körében kezdünk nyomozni. Nemcsak érteni, magyarázni is tudjuk ezeknek a tanításoknak az alapján, hogy miért látták Illyés Gyula Beatrice apródjai című emlékezésében (*Kortárs*, 1978. 3. 344. old.) Sinkó Ervint 1919-ben „útkereső futkosásában rég nem a két lábán, hanem a két kezén járni”. Az etikai gondolat már Schmitt Jenő Henriknél „tótágast” állt, 1919-ben pedig csak tetőzött minden „etikai” és művészi következményével együtt. A magyar filozófiai és politikai gondolkodás történetében éppen ezért sajátos, valódi értékeinél nagyobb szerepe volt.